

32.001

В.А. Зенчанка,

кандыдат філасофскіх навук, дацэнт кафедры паліталогіі і права БДПУ;

А.А. Сарокін,

студэнт V курса гістарычнага факультэта БДПУ

ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАВОДЗІНЫ ЧАЛАВЕКА ЁЎ МАСАВЫМ ГРАМАДСТВЕ: СУТНАСЦЬ, АСАБЛІВАСЦІ, ТЭНДЭНЦЫІ

Актуальнасць дадзенай тэмы абумоўлена тым, што палітычны працэс як цэласную сістэму існавання чалавека ў свеце палітыкі не могуць асэнсаваць без сферы палітычных паводзін. Чалавечы фактар палітычнага працэсу можна характарызаваць як адзін з найбольш доследаваных для навуковага аналізу і адначасова значных для развіцця палітычнай сістэмы. «Палітычныя паводзіны – працэс узаемадзеяння палітычных суб'ектаў з палітыкай, гэта значыць сукупнасць дзеянняў, учынкаў, акцый суб'екта палітыкі (чалавек, група, арганізацыя або маса) у стаўленні да палітычных інстытутаў у рамках палітычнага працэсу. Палітычныя паводзіны – вышэйшая стадыя чалавечых паводзін, што ажыццяўляецца ў вышэйшай сферы арганізацыі чалавечай дзейнасці – палітыцы» [1, с. 93].

Мэта артыкула заключаецца ў сістэмным даследаванні палітычных паводзін чалавека ў масавым грамадстве, абгрунтаванні іх сутнасці, асаблівасцей і тэндэнцый развіцця.

Такі падыход вызначае і яго навуковую навізну, паколькі да гэтага часу ў асноўным даследаваліся толькі асобныя аспекты дадзенай праблемы. На сённяшні момант у беларускай паліталагічнай думцы адсутнічаюць працы, якія б адлюстроўвалі суцэльную карціну палітычных паводзін чалавека і асаблівасцей яго псіхалагічна-палітычнага існавання ў масавым грамадстве.

Тэрмін «палітычныя паводзіны» можна выкарыстоўваць для вызначэння такога падыходу ў паліталогіі, пры якім асноўным элементам аналізу выступае індывідуальная дзеючая асоба, праз якую выяўляюцца псіхалагічныя асаблівасці таго або іншага грамадства.

Палітычныя паводзіны служаць таксама і сарэасаблівай формулай, што вызначае тую частку даследавання паліталогіі, якая вывучае грамадскую думку, электаральныя паводзіны, палітычную сацыялізацыю, палітычную культуру, узаемадзеянне эліты і масы падчас кіравання ў розных грамадствах на розных этапах яго развіцця.

Тыя ці іншыя аспекты палітычных паводзін чалавека ў масавым грамадстве даследавалі ў сваіх працах такія навукоўцы, як Э. Фром, М. Хайдэгер, К. Лорэнц, В. Райх і інш.

На наш погляд, дрэва палітычных паводзін наўзыходзіць сваімі каранямі ў экзістэнцыяльную глебу і менавіта адтуль чэрпае ваду для свайго існавання і развіцця. Палітычныя паводзіны чалавека базіруюцца на яго палітычным існаванні, і, такім чынам, палітычная псіхалогія грунтуецца на палітычнай анталогіі.

Палітычнае існаванне – гэта той падмурак, тыя глыбінныя структуры, на якіх фарміруецца стаўленне да свету палітычнага. Палітычная культура, палітычная сацыялізацыя, сам псіхалагічна-палітычны партрэт асобы з'яўляюцца толькі вынікамі светаадчування чалавека, яго светабачання і светаразумення, яго экзістэнцыі ў вызначаны гістарычны момант часу.

Палітычныя паводзіны даволі складана даследаваць, паколькі з пункта гледжання форм праявы яны вельмі разнастайныя:

- рэакцыя, калі дзеянні людзей у палітыцы служаць адказамі на знешняе ўздзеянне, крыніцай актыўнасці ў гэтым выпадку з'яўляюцца іншыя людзі або інстытуты;
- перыядычны ўдзел, звязаны з дэлегаваннем паўнамоцтваў ва ўсякага кшталту выбарах, палітычных кампаніях;
- дзейнасць у палітычных арганізацыях, партыях;
- выкананне палітычных функцый у рамках дзяржаўных органаў;
- наведванне палітычных збораў, засваенне і перадача палітычнай інфармацыі, удзел у палітычных дыскусіях;
- прамое дзеянне – непасрэдны ўплыў на функцыянаванне і змену палітычных інстытутаў праз такія формы палітычнай дзейнасці, як мітынгі, дэманстрацыі;
- уздзеянне на ход палітычных працэсаў праз звароты і лісты, сустрэчы з палітычнымі лідарамі, прадстаўнікамі дзяржаўных і палітычных арганізацый і рухаў.

Асаблівасцю палітычнага існавання чалавека ў масавым грамадстве з'яўляюцца такія працэсы ў масавай свядомасці, як нарастанне пачуццяў пакінутасці і адчаю, імкненне да сацыяльнай справядлівасці шляхам усталявання пагадоўнай роўнасці, спажывецкае стаўленне да жыцця.

Псіхалагічныя складовыя палітычнага працэсу шмат у чым дэтэрмінуюцца духоўнай сітуацыяй часу (Zeitgeist), выразам якой у сферы

палітычных паводзін чалавека з'яўляецца масавая свядомасць.

Масавая свядомасць – адна з форм грамадскай свядомасці, найбольш рэальная форма яе практычнага існавання і ўвасаблення. Гэта спецыфічны выгляд грамадскай свядомасці, уласцівы значным неструктураваным мноствам людзей («масам»). Масавая свядомасць вызначаецца як супадзенне ў нейкі момант асноўных кампанентаў свядомасці вялікай колькасці вельмі разнастайных «класічных» груп грамадства.

Адначасова з масавай свядомасцю ўзнікаюць і спецыфічныя масавыя спосабы сацыяльнай дзейнасці. З развіццём сродкаў масавай інфармацыі, з'яўленнем практычна ў кожным доме не толькі газет, радыё, а потым і тэлебачання з інтэрнэтам фарміруецца не проста масавы чытач, слухач, глядач, а ўніверсальная публіка, якая спажывае аднолькавую інфармацыю, глядзіць аднолькавыя фільмы і г. д.

Тэрмін «амасаўленне» адлюстроўвае менавіта гэтыя працэсы нівеліроўкі жыццёвых форм, поглядаў, паводзін людзей, надзвычай характэрных для масавай свядомасці людзей у XX ст.

Тэхнічны прагрэс, аўтаматызацыя працэсу кіравання, стварэнне сістэмы масавых камунікацый сфарміравалі на індустрыяльнай стадыі развіцця ілюзію, што ўсе працэсы эканомікі, а ўслед за ёй і грамадска-палітычнага жыцця можна падпарадкаваць адзінаму цэнтралізаванаму кіраўніцтву, адной калектыўнай мэце, не пакідаючы месца для індывідуальнай волі і аўтаноміі. Дзяржава разглядалася прыхільнікам такога пункта гледжання як адзіны механізм, дзе грамадзяне – усяго толькі шрубка, прывадныя рамяні гэтай машыны. У выніку масавай стандартызаванай вытворчасці, масавага стандартызаванага спажывання людзі самі становяцца стандартызаванымі, у тым ліку і ў сферы палітычных паводзін.

У масавай свядомасці нараджаецца вобраз ворага народа, які персаніфікуецца ў асобе якога-небудзь грамадскага інстытута, сацыяльнай групы або нацыі. Узнікае культ «правадыра», з якім звязваюцца апошнія надзеі на пераадоленне крызісу існавання. Як спецыфічная рыса масавай свядомасці развіваецца і мацнее грамадская думка.

Грамадская думка – стан масавай свядомасці, які складае ўтоенае або відавочнае стаўленне той ці іншай агульнасці, або сукупнасці супольнасцей, да падзей і з'яў, што адбываюцца. Грамадская думка дзейнічае практычна ва ўсіх сферах жыцця грамадства. Гэты аспект даследавання палітычных паводзін чалавека ў сучаснасці не страціў, а, наадварот, набыў сваю актуальнасць. У прыватнасці, гэта можна пацвердзіць словамі вядомага грамадазнаўцы

Конрада Лорэнца: «Ніколі яшчэ не было так дзейсна масавае ўтварэнне, ніколі яшчэ маніпулятары не валодалі такой развітой, пабудаванай на навуковых эксперыментах рэкламнай тэхнікай, ніколі яшчэ не было ў іх гэтак усюдыісных «сродкаў масавай інфармацыі», як у нашы дні... Мы, нібы вольныя людзі заходняй культуры, ужо не ўсвядамляем, у якой ступені намі маніпулююць» [2, с. 53].

Грамадства, якое прадукцуе масу, чалавечым матэрыялам якога з'яўляецца «чалавек-маса», мы і будзем вызначаць тэрмінам «масавае грамадства». Маса – гэта сутнасць палітычнага існавання чалавека ў дадзеным тыпе грамадства, натоўп і публіка – формы праявы палітычнага існавання.

Чалавек-маса ў абсягу палітычных паводзін – гэта вынік адчужэння чалавека ад уласнага быцця, гэта тып-рэакцыя на перавагу нігілізму ў сучасным свеце на бессэнсоўнасць чалавечага існавання.

«Амасаўленне» ў дадзеным выпадку можна асэнсаваць як ўключэнне ўсё большай колькасці людзей у аднатыпныя вытворчыя, спажывецкія, інфармацыйныя, палітычныя і культурныя працэсы, што непазбежна параджаюць аднатыпныя ўклады і стылі жыцця, нормы і каштоўнасці, якія прымаюцца людзьмі.

На наш погляд, можна суаднесці безасабовасць палітычных паводзін чалавека ў масавым грамадстве з бязлікасцю яго «спосабу быцця». Марцін Хайдэгер вызначае такое існаванне як аднатыпнае, несапраўднае. Такі тып чалавека Хайдэгер пазначае як «Das Man» (людзі).

«Людзі» – гэта тыя, хто ў паўсядзённым быцці з іншымі часцей за ўсё «прысутнічаюць». Іх, хто не той і не гэты, не сам чалавек і не некаторыя, і не сума ўсіх. «Хто» тут невядомага роду, людзі – [3, с. 126]. «Людзі», фактычна, гэта безасабовы спосаб быцця, гэта тыя, хто дзейнічаюць у нас, праз нас і замест нас. Унікальнай асаблівасцю палітычных паводзін чалавека ў масавым грамадстве з'яўляецца тое, што палітычныя паводзіны спачатку становяцца ўсёабдымнымі, таму што сфера палітыкі паглынае ўсё чалавечае быццё (гэта ў прыватнасці рэалізуецца ў форме масавага палітычнага руху), а затым надыходзіць усеагульная дэпалітызацыя чалавека.

Такая сітуацыя вынікае з асаблівасцей быцця «людзей», такіх як «сярэдзіна», «выраўніванне», якія затым канстытууюцца ў «публічнасць».

«Людзі заўсёды на падвае, але так, што, яны ж заўсёды і востанулі там, дзе прысутнасць прабывае да раз'ядання. Паколькі, аднак, людзі падаюць усякае меркаванне і рашэнне, яны здаюцца з паўсядзённай прысутнасці адказнасцю. Яны з крайняй лёгкасцю могуць за

было так шчасліва, што ніхто не той, хто паві-
на завешта пастаяць. Людзі заўсёды «былі»
так паступіць, і, тым не менш, можна
сказаць, што «ні адзін» не быў» [3, с. 126].

Такая ўласцівасць масавай свядомасці, як
сацыялізм, канфармізм, агрэсіўная ксенафо-
бія, планаванне перад харызматычным лідэрам,
«чорна-белае ўспрыманне свету, а галоўнае –
палітызацыя, якая ахоплівае ўсе бакі сацыяль-
нага існавання асобы, – уяўляюцца асноўнымі
элементамі таталітарнага рэжыму, які ўвёў гэтыя якасці
і трымаў іх у рамках дзяржаўных інстытутаў.

Масавы палітычны рух прыводзіць да ўлады
«нашай новага тыпу», якую ўзначальвае
харызматычны лідар, які, атрымаўшы ўладу ад
масы, імкнецца гэтую ўладу ўтрымаць, абавіра-
вацца на масу, а для гэтага свядома кансервуе
масавае ментальнасць, не даючы масе распа-
сці на класічныя сацыяльныя групы (не дапу-
скаючы дэмакратызацыі). Фізічны і інтэлектуальны
татаракратыя, ідэакратыя, дыктатура і
законнасць – усе гэтыя прыкметы тата-
літарнага рэжыму ёсць толькі следствы або праявы
апошняга – масавай – характарыстыкі рэжыму.

Адзін з лідараў неаднаразова заяўляў, што
гэты перамога крыюцца менавіта ў палі-
тычных паводзінах яго сучаснікаў: «Кажуць аб
гэтым, аб маім дарунку гімназёра, аб
гэтым у асцяжках аратара. Глупства! Сакрэт куды
гэты ў галовах немцаў панаваў бардак, а я
гэты для іх усе праблемы» [4, с. 27]. Мена-
віта масавыя палітычныя паводзіны даюць
чынам, чаму НСДАП у 1928 г. мела 12 месц у
парламенце з 600, пасля выбараў у верасні
1930 г. яна стала другой буйнейшай фракцыяй,
а пасля выбараў 1932 г. – першай па ліку манда-
таў у рэйхстазе. [5, с. 24]

Кажучы аб сутнасці і асаблівасцях палітыч-
ных паводзін чалавека ў масавым грамадстве,
неабходна адзначыць, што палітычныя паво-
дзіны як працэс самавыяўлення чалавека з'яў-
ляцца працэсам дынамічным. Аграрна-тра-
дыцыйнае, феадальнае грамадства не ведала
палітычных паводзін, як разумеюць сёння гра-
мадзянаўцы гэты тэрмін.

Грамадства, якое існавала да эпохі мадэрну,
было статычным, бо яно грунтавалася на выз-
начанай іерархіі тыпаў, дзе паводзіны чалавека,
асабліва ў сферы палітыкі, цвёрда рэгламента-
валіся звычаямі і традыцыямі, у той жа час як
грамадства мадэрну і постмадэрну з'яўляецца
грамадствам дынамічным, у якім адбываецца
значная ратацыя эліт, партый, ідэалогій.

Палітычныя паводзіны чалавека трывала
звязаны з наяўнасцю масавай дэмакратыі,
усягульным выбарчым правам, якое з'яўля-
ецца выразам тэорыі роўнасці, забяспечваючы
гэтак, што любы чалавек у роўнай ступені
мае права ўздзейнічаць на ўладу, а з іншага

боку, прыводзіць да з'яўлення масавых аргані-
зацый, удзелу максімальнай колькасці людзей
у палітычнай дзейнасці грамадства. Вынікам
падобнага ў галіне палітычных паводзін з'яў-
ляецца масавая матывацыя палітычнай дзей-
насці. Але ў той жа час неабходна сказаць, што
падобная высокая матывацыя з'яўляецца след-
ствам экзистэнцыяльнага жаху чалавека перад
уласным быццём, яго жаданне здабыць апору.

Эрых Фром у дадзеным выпадку падкрэс-
лівае: «Сучасны чалавек, вызвалены ад кай-
даноў даіндывідуалістычнага грамадства, якое
адначасова і абмяжоўвала яго, і забяспечвала
бяспеку і супакой, не набыў унутранай волі рэа-
лізацыі асобнага патэнцыялу, гэта значыць
рэалізацыі сваіх інтэлектуальных, эмацыяналь-
ных і пачуццёвых здольнасцей» [5, с. 5].

Можна вылучыць наступныя падставы для
сістэматызацыі палітычных паводзін:

- Па суб'ектах паводзін: індывід, сацыяльная група, клас, нацыя, палітычны рух, маса, натоўп і г. д.
- Па схільнасцях і псіхічных станах: паводзіны імпульсіўныя, інстынктыўныя, эмацыянальныя, пачуццёвыя.
- Па сітуацыйным кантэксце паводзін: сітуацыі стабільныя, крызісныя, рэвалюцыйныя, ваенныя.
- Па арганізацыйных формах і нормах паводзін: арганізаваныя, інстытуцыялізаваныя, неформальныя.
- Па характары паводзін: выпадковыя, нечаканыя, непазбежныя, стихійныя.
- Па працягласці паводзін: адзінкавы акт, з'ява або як працэс у развіцці.
- Па вастрыні праявы паводзін: пратэст, гнеў, нянавісць, бунт.
- Па ступені мэтазгоднасці і паспяховасці: функцыянальнае, дысфункцыянальнае, малаяфектыўнае, канструктыўнае.

Але ў той жа час тут неабходна адзначыць, што шматлікія людзі ідуць у сферу палітыкі для свайго асабістага ўзбагачэння, не маючы нічога агульнага з інтарэсамі грамадства і дзяржавы. У пачатку 1992 г. у Італіі адбыўся скандал у сувязі з тым, што сацыялістычная партыя (на той момант «кіруючая») атрымлівала «адкаты» ад прадпрыемстваў. Лідар партыі Краксі заявіў, што так паступалі ўсе партыі. Пад следствам апынулася больш за 400 чалавек, уключаючы кіраўнікоў сацыялістычнай і сацыял-дэмакратычнай партый, 9 міністраў, 46 дэпутатаў, 12 сенатараў, 192 мясцовыя функцыянеры і дзяржаўныя службоўцы [6, с. 219].

З масавай свядомасцю чалавека звязаны як удзел у палітыцы, так і няўдзел у ёй і, у прыватнасці, такая з'ява, як абсентэзм. Ён уяўляе сабой ухіленне грамадзян ад удзелу ў галасаванні на выбарах парламента, прэзідэнта, мяс-

цовых органаў улады, а таксама іх свядомы няўдзел у дзейнасці палітычных арганізацый (напрыклад, прафсаюзаў), калі яны фармальна з'яўляюцца іх членамі.

Абсентэізм можа быць абумоўлены рознымі прычынамі: апалітычнасцю грамадзян, іх абывацкай да палітыкі, дамінаваннем сферы асабістага жыцця; расчараваннем людзей у палітыцы, страце даверу да яе, да прэтэндэнтаў на ўладу, да палітычных інстытутаў; нізкім узроўнем палітычнай кампетэнтнасці выбаршчыкаў; няўпэўненасцю ў правільнасці свайго выбару; сумненнямі ў магчымасцях сур'ёзна ўплываць на палітыку; нізкай значнасцю вынікаў выбараў для грамадзян і г. д.

Абсентэізм узнікае на аснове негатывага або раўнадушнага стаўлення да ўлады. Частка грамадзян матывуе свой няўдзел у палітыцы тымі фактамі, што органы ўлады будуць функцыянаваць і без іх дапамогі. Такія людзі звычайна ўключаюцца ў палітычнае жыццё ў выпадку крызісу ўлады і абвастрэння палітычных канфліктаў.

Аляксандр Зіноўеў, паказваючы асаблівасці палітычных паводзін чалавека сёння, піша: «Вялікая колькасць грамадзян, якія маюць права голаса, ігнаруюць выбары, матывуючы гэта тым, што ад іх удзелу або няўдзелу нішто не зменіцца, што вынікі выбараў не змяняюць нічога ў іх становішчы, што большасць кандыдатаў ім невядома асабіста, што кандыдатаў дзесьці выбіраюць у вузкім коле і потым навязваюць выбаршчыкам» [7, с. 266].

Колькасць выбаршчыкаў, якія адмаўляюцца ад удзелу ў галасаванні, павялічваецца, калі: 1) сам выбар прыходзіцца рабіць або з вельмі абмежаванага або з вельмі вялікага ліку кандыдатаў; 2) на фоне эканамічнай разрухі, дэградацыі ўмоў існавання палітычнага плюралізму дзейнічае проста раздражняльна і абарочваецца адмовай ад удзелу ў выбарах, якія, на погляд грамадзяніна, з'яўляюцца пустым марнаваннем часу і рэсурсаў; 3) занадта частыя выбары; 4) непрыязнасць да асобы кандыдата або таго руху, які ён прадстаўляе; 5) «супярэчлівыя спакусы», калі момант выканання грамадзянамі свайго абавязку супадае з перыядам адпачынку або ад'ездам.

У цэлым неабходна сказаць, што адбываецца разбурэнне, дэінтэграцыя ўнікальнасці чалавечага Быцця. Нівеліруюцца цікавасць чалавека да сваёй самасці. І менавіта гэта, на наш погляд, з'яўляецца сутнасцю палітычных паводзін у грамадстве масавага тыпу. Чалавек становіцца самотным, бо губляе сваю ўласную ўнікальную адзіноту. Экзістэнцыя чалавека змяняецца інзістэнцыяй, чалавек забывае сваю ўласную самасць.

Масавае грамадства паўсюль з непазбежнасцю плодзіць канфармізм у галіне палітычных

паводзін. Для выканання сваіх функцый такое грамадства і ў мінулым, і ў сучаснасці патрабуе «стандартызаваных» людзей, арыентаваных на выкананне загаданых ім роляў.

Нігілізм масавага грамадства быў часткай глыбейшай змены – агульнай амаралізацыі мас. Часткай гэтага працэсу была, напрыклад, сексуальная рэвалюцыя і знікненне мноства маральных забарон. СМІ парадзілі цэлае саслоўе «прагрэсіўных» інтэлектуалаў, якія стварылі рынак амаральнасці. Яны апраўдвалі яго воляй інфармацыі і імкненнем разбурыць кайданы прыгнёту маральнасцю. Замена ўсеагульнай маралі кантролем прынятых у парламенце законаў – крэда ўлады заходняга тыпу. Масавае грамадства ўстараняе з палітыкі паняцце граху і замяняе яго выключна паняццем права і эфектыўнасці. Прынцып пазамаральнасці пры гэтым перастае быць манаполіяй дзяржавы, ён асвойваецца і недзяржаўнымі арганізацыямі, і шырокімі масамі. Цяга да амаральнага гвалту не змяншаецца па меры дэмакратызацыі грамадства.

Маса, якая нясе ў сабе небяспеку абсалютнага заняволення і выкарыстання чалавека, дае яму таксама шанс стаць адказнай асобай, калі ён апынецца ў стане вырашыць задачы ўнутранага вызвалення, перад усімі разнастайнымі жадлівымі безасабовымі сіламі.

Трэба разумець, што маса і яе паводзіны ёсць і вынік сучаснага развіцця і яе ахвяра, што яна можа выступаць і кансерватыўна, і прагрэсіўна, і апатычна, і вельмі бурна, і наўрад правільна было б весці размову аб асуджэнні або ўсхваленні яе палітычных паводзін. Важна, што сучасная сацыяльна-філасофская думка фіксуе сам факт «масавізацыі», паўсюднасць гэтага феномена, новую ролю мас, спрабуючы рабіць з гэтага факта тыя або іншыя высновы. Пры гэтым трэба мець на ўвазе, што натоўп тлумачыцца часта як вузкае ўтварэнне, тады як маса, наадварот, як вельмі шырокае.

Сучаснаму масавому грамадству, якое складаецца з абывацеляў, можа супрацьстаяць толькі грамадзянскае грамадства, што складаецца з сапраўдных грамадзян, адказных за сябе, свой лёс і за дзяржаву ў цэлым, якія маюць высокія духоўныя ідэалы і каштоўнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Ольшанский, Д. Политическая психология / Д.В. Ольшанский. - СПб.: Питер, 2002. - 576 с.
2. Лоренц, К. «Оборотная сторона зеркала» / К. Лоренц. - Москва: Республика, 1998. - 492 с.
3. Хайдеггер, М. Бытие и Время / М. Хайдеггер. - СПб.: Наука, 2006. - 450 с.
4. Пленков, О.Ю. Тайны Третьего Рейха / О.Ю. Пленков. - М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. - 480 с.
5. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. - Минск: Современный литератор, 2007. - 334 с.
6. Зиновьев, А.А. Запад / А.А. Зиновьев. - М.: Изд-во Алгоритм, 2007. - 512 с.